Sayı: 25 ◆ Yıl: 2011

İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

karşılaştırma ve düzeltmeyi yapmayı ihmal etmiş. Yine aynı dönemde imam hatip liselerindeki öğrenim süresinin "üç yıla düştüğü" ifade edilmiş (s. 73); doğrusu "dört yıl" olmalıydı. Kitabın 192. sayfasında aynı "apartman dairesinde" yaşayan birkaç aileden bahsediliyor; cümlenin devamından doğru ifadenin "apartman" olması gerektiği anlaşılıyor. Seyyid Kutub'un eserinin ismi bir yerde *Yol İşaretleri* şeklinde yazılmış (s. 128); İngilizce'de yaygın olarak *Milestones* olarak bilinen bu eser, Türkçe'ye *Yoldaki İşaretler* olarak tercüme edilmiş ve bu isimle bilinmektedir. İslâm dünyasında anonim yatırım yönteminin ekonomik bir analizi için Kur'ân-ı Kerîm referans gösterilmiş (s. 166, dpn. 12); doğru referans kitabın kaynakçasında verilen Timur Kuran'ın *Islam and Mammon: The Economic Predicaments of Islamism* (Princeton: Princeton University Press, 2004) adlı eseri olmalı. Yine kitabın değişik yerlerinde "vaz etmek" yerine "vaaz etmek" ifadesi kullanılmış (s. 126, 183).

Sonuç olarak Tuğal'ın çalışması ampirik zenginliği, yöntemsel ve kuramsal çerçevesiyle Türkiye'de İslâmî toplumsal-siyasal hareketi anlama ve tartışma noktasında son derece önemli bir katkı sağlıyor. Türkiye'de küresel-yerel geriliminde ve devlet-siyasal toplum-sivil toplum ekseninde yaşanmakta olan dönüşümü kavrama noktasında önemli soru(n)ların altını çizen bu araştırmanın temel tezlerini sınamak/desteklemek üzere, "tepedeki kurumların İslâmîleşmesi, günlük hayatın ve kenardaki kurumların gayri İslâmîleşmesi" (s. 222) önermesinin ilk ayağını teşkil eden "siyasal toplum" (AK Parti kadroları) üzerine yapılacak etnografik incelemelere de ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz.

Enes Kabakcı*

---

el-İmâm Abdurrahmân b. el-Kâsım ve İctihâdâtuhû min hilâli'l-*Müdevvene*

Ali b. Belkâsım el-Alevî

Riyad: Mektebetü'r-rüşd Nâşirûn, 2007. 575 sayfa.

Ali b. Belkâsım el-Alevî'nin Mâlikî mezhebinin kurucu fakihlerinden İbnü'l-Kâsım hakkında lisans üstü tez çalışması olarak hazırladığı ve aynı isimle yayımlanan bu eser, beş bölüm ile giriş ("Mukaddime", s. 7-17) ve sonuç ("el-Hâtime", s. 495-94) kısımlarından teşekkül etmektedir. Esere ayrıntılı bir dizin ("el-Fehârisü'l-âmme", s. 497-549) ve kaynakça (s. 550-72) da eklenmiştir. Çalışmasının İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerinin bir araya getirilmesinden

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

yahut yüzeysel bir değerlendirmesinden ibaret olmadığını, bilakis İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerini Mâlikî kaynaklarından hareketle ciddi bir tahlile tabi tuttuğunu ifade eden Alevî, bunu yaparken İbnü'l-Kâsım'ın İmam Mâlik'i "taklit ettiği" meseleler, kendi ictihadıyla hüküm verdiği meseleler ve Mâlik'e muhalif olduğu meseleleri farklı bölümlerde ayrı ayrı işlediğini özellikle vurgular (s. 9).

İbnü'l-Kâsım, İmam Mâlik'in Mısırlı talebelerinden olup ilk fıkıh eğitimini Mâlik'in ilk nesil Mısırlı öğrencilerinden almış, daha sonra Medine'ye giderek yaklaşık yirmi yıl Mâlik'in derslerine devam etmiştir. İbnü'l-Kâsım hem Mâlikî mezhebinin temel rivayet ve fetva kaynağı *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'nın telifinde ortaya koymuş olduğu mesai hem de Mâlikî mezhebinin temel eğilim ve tercihlerinin oluşmasında etkin bir isim olması açısından fıkıh tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. İmam Mâlik'in derslerine en uzun süre devam eden talebelerinden olması ve mezhebin gelişiminde oynadığı önemli rol sayesinde, daha sonraki Mâlikî fakihlerce İmam Mâlik'e ulaştıran en sağlam kaynak olarak görülmüş; mezhep de büyük oranda onun görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir.

Kitabın "Hayâtü İbni'l-Kâsım ve mümeyyizâtü asrih" başlığını taşıyan ilk bölümü (s. 19-72), İbnü'l-Kâsım'ın hayatını ve yaşadığı dönemi ana hatlarıyla ele alan bir İbnü'l-Kâsım biyografisi niteliğindedir. Yazarın İbnü'l-Kâsım'ın hayatı hakkında verdiği bilgiler yeterli sayılsa bile, yaşadığı dönemin ilmî atmosferi, fıkıh tarihi bakımından Mısır'ın o dönemdeki yeri ve diğer ilim merkezleriyle ilişkileri üzerinde yeterince durulmadığından, İbnü'l-Kâsım'ın erken dönem Mâlikîliği içindeki yeri daha belirgin bir şekilde ortaya konulamamıştır.

Bir mezhebin teşekkül etmesi, öncelikle mezhep imamı olarak kabul edilen âlimin etrafında bir intisap çevresinin oluşmasına bağlı olduğu için, mezhep imamının öğrencileri ve ilk müntesip fakihler de mezheplerin teşekkülünde en az kurucu imamlar kadar önem taşımaktadır. Hanefî mezhebinde Ebû Yûsuf ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, Şâfiî mezhebinde Müzenî ve Büveytî gibi isimlerin ortaya koydukları mesainin bir benzeri Mâlikî mezhebinde başta İbnü'l-Kâsım olmak üzere Mâlik'in bazı önde gelen talebeleri tarafından ortaya konulmuştur. İbnü'l-Kâsım'ı öne çıkaran husus, İmam Mâlik'in fakihliğiyle tanınan talebeleri arasında onun fıkhî görüş ve anlayışına en yakın isim olması ve fıkhî faaliyetlerinde Mâlik'in dışındaki âlimlerle ilişkisini oldukça sınırlı tutmasıdır. İmam Mâlik'ten öğrendiği fıkhî mesâilin naklinin yanı sıra, *Müdevvene*'nin telifi esnasında ortaya koymuş olduğu mesai, kendisine haklı bir şöhret kazandırmış ve mezhepte İmam Mâlik'ten sonra en çok itibar edilen ikinci isim olmuştur.

"Âsâru İbni'l-Kâsım el-ilmiyye ve esbâbü i'timâdi'l-Mâlikiyye kavleh" başlıklı ikinci bölümde (s. 73-120) İbnü'l-Kâsım'ın mezhepteki yerini Mâlikî kaynaklarından hareketle ortaya koymaya çalışan yazar, onun görüşlerinin İmam Mâlik'in *Muvatta*' ve *Müdevvene*'deki görüşlerinden sonra üçüncü sırada yer aldığı ve diğer tüm Mâlikî fakihlerin görüşlerine tercih edileceği yolundaki mezhep anlayışını ortaya koyduktan sonra (s. 99), İbnü'l-Kâsım'ın görüşünün zayıf görüldüğü ve reddedildiği istisnaî meseleleri sıralar (s. 101) ve onun görüşlerinin Endülüs Mâlikîliği'ndeki yerini müstakil olarak ele alır (s. 113-120). İbnü'l-Kâsım'a itimat edilmesi demek, onun İmam Mâlik'in görüşünü tespitte ve nakilde esas alınması demek olduğu kadar, imamdan sonra en yetkin isim olarak kendisine ait fıkhî görüşlerde de dikkate alınması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İbnü'l-Kâsım'ın önemi hem Mâlik'in görüşlerinin aktarımında hem de bir müctehit olarak kendisine ittiba edilmesinde kendisini gösterir. İbnü'l-Kâsım'ın şahsında bu iki hususun sınırlarını tespit etmenin her zaman mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Mezhepte oldukça önemli bir yere sahip olmasından hareketle bazı araştırmacılar, aslında Mâlikîliği teşkil eden görüşler toplamının önemli bir kısmının İbnü'l-Kâsım'a ait olduğunu ve özellikle Kuzey Afrika'daki Mâlikîler'in Kâsımî olarak adlandırılmasının daha isabetli olacağını ifade etmişlerdir.[1] Farklı bölgelerdeki Mâlikî muhitlerde İbnü'l-Kâsım'a gösterilen bu ilgi ve itimadın Mâlik'in derslerine yirmi seneden fazla devam edişi ve fıkıhta hocasına olan bağlılığıyla alâkalı olduğuna dair yaygın kanaati tekrarlayan Alevî'nin (s. 99), bu alâkayı somutlaştıracak ve temellendirecek analizler yaptığı söylenemez.

İbnü'l-Kâsım'ın Mâlikî mezhebindeki yerini anlamak ve onu doğru bir şekilde konumlandırabilmek için İmam Mâlik ile olan fıkhî ilişkisini, ictihatlarında takip ettiği yöntemin İmam Mâlik'in yöntemiyle olan alâkasını anlamak gerekir. Yazar bu hususları tespit etme gayesiyle "Menhecü İbni'l-Kâsım el-İctihâdî fi'l-Müdevvene" başlıklı üçüncü bölümde (s. 121-222) İbnü'l-Kâsım'ın *Müdevvene*'deki ictihatları, Mâlikî âlimlerin ortaya koyduğu müctehid tasnifleri ve bu tasnifler açısından İbnü'l-Kâsım'ın nasıl değerlendirildiği, çoğu meselede Mâlik'in görüş ve fetvalarını benimseyip kendi şahsî fetvalarını da Mâlik'in fetvalarına ilhak edişi gibi konular üzerinde durur. Genellikle müntesip bir müctehit olarak kabul edilen İbnü'l-Kâsım'ın mezhepteki yerinin meselâ Şâfiîlik'te Müzenî'nin yeri gibi tartışmalı olduğu görülmektedir. Nasıl ki Müzenî'nin Şâfiîliği bazı Şâfiî âlimler tarafından tartışmaya açılmışsa, İbnü'l-Kâsım'ın fıkhî açıdan Mâlik ile ilişkisi sorgulanmış;

1 Muhammed b. Hasan el-Hacvî, *el-Fikrü's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî* (nşr. Abdülaziz b. Abdülfettah el-Kârî'), Medine 1396, I, 440.

mutlak müctehit mi yoksa Mâlik'e bağlı mukayyet (müntesip) bir müctehit mi olduğu meselesi Mâlikî âlimleri oldukça meşgul etmiştir. Bu tartışmanın taraflarını ve ileri sürülen görüşleri nakleden yazar (s. 135-147), bir müctehidin aynı zamanda hem mutlak hem de müntesip olmasının söz konusu olamayacağından hareketle, İbnü'l-Kâsım'ın müntesip bir müctehit olduğu ve İmam Mâlik ile aynı seviyede görülmesinin mümkün olmadığı neticesine ulaşmaktadır (s. 152).

Üçüncü bölümün ilk kısmında "İbnü'l-Kâsım el-Müreccih" başlığı altında incelenen diğer bir konu, İbnü'l-Kâsım'ın İmam Mâlik'in kavilleri arasında yaptığı tercihlerdir. İmam Mâlik'ten iki görüşün nakledildiği pek çok meselede İbnü'l-Kâsım'ın tercihte bulunduğu görülür. Bu tercihlerin bir kısmında imamın daha sonraki görüşü benimsenirken diğer bir kısmında imamın rücû ettiği ilk görüşün benimsendiği de vakidir. Yazar İbnü'l-Kâsım'ın bu tercihlerde kendisine doğru gelen görüşü benimsediğini ve bu tercihlerin çoğu zaman mezhebin usûlü ile uyum içerisinde olan görüşten yana olduğunu belirtmekte, ayrıca örneklerle İbnü'l-Kâsım'ın tercih yöntemini ortaya koymaya çalışmaktadır (s. 155-176).

Bu bölümün "İlhâku İbni'l-Kâsım ecvibetehû bi-ecvibeti'l-İmâm Mâlik ve kesretu istidlâlihî bi-akvâlihî ve taklîdühû leh" başlığını taşıyan ikinci kısmında, İbnü'l-Kâsım'ın kendi görüşlerini İmam Mâlik'in görüşlerine "ilhak" edişi, onun kavilleri ile istidlâli ve onu taklit edişi ele alınmakta; diğer bir ifadeyle İbnü'l-Kâsım'ın İmam Mâlik'in görüşleri doğrultusunda ortaya koyduğu ictihatların mahiyeti sorgulanmaktadır. Yazarın "ilhak" kelimesiyle, mezhep imamına ait olanlar başta gelmek üzere mezhebi temsil eden görüş ve metinleri esas alarak fıkhî hüküm üretme anlamındaki "tahric" kavramını kastettiği anlaşılmaktadır. Mâlikî âlimlerden yaptığı nakillerde bu tür ictihat hakkında kıyas kavramının kullanılmış olması ve usûlî kıyas ile istidlâl ve ilhak kavramları arasında gerektiği şekilde bir ayrıma gidilmemesi, eserin bu kısmını karmaşık bir hale sokmaktadır (s. 179-182). Tahric kavramı daha açık bir şekilde incelenip Mâlikî mezhebindeki yeri izah edilmiş olsaydı, İbnü'l-Kâsım'ın İmam Mâlik'in kavillerine yaptığı tahriclerin mahiyeti daha isabetli bir şekilde ortaya konabilirdi. *Müdevvene*'de bir çok meselede İbnü'l-Kâsım'ın tahriclerinin / ilhaklarının görüldüğünü ifade eden yazar, fıkhın muhtelif alanlarını temsil eden ilhak örneklerini kitabında sıralamaktadır (s. 183-222).

Kitabın dördüncü bölümünde ("İ'timâdü İbni'l-Kâsım usûle'l-mezhebi'l-Mâlikî", s. 223-347) İbnü'l-Kâsım'ın Mâlikî mezhebinin usûlüne bağlılığı konusu işlenmektedir. Yazar burada usûl kelimesiyle İmam Mâlik'in görüşlerini bina ettiği edille-i şer'iyyeyi kastetmekte (s. 227) ve delilleri sıraladıktan sonra

İbnü'l-Kâsım'ın İmam Mâlik'in usûlüne yani şer'î deliller hakkında kabul ettiği sıralamaya ne derece bağlı kaldığını sorgulamaktadır. Kendisinin de işaret ettiği üzere hem İmam Mâlik hem de İbnü'l-Kâsım takip ettikleri usûle dair eserler kaleme almadıkları için iki fakih arasında fıkıh usûlü bakımından yapılacak bir mukayese oldukça zordur. *Müdevvene* şârihleri de bu konuları ele almamışlar ve meselâ İbnü'l-Kâsım'ın hangi hükümde maslahat-ı mürseleye, hangi hükümde amel-i ehl-i Medine'ye vs. dayanarak hüküm verdiğine dair açıklamalarda bulunmamışlardır (s. 231-232). Ancak daha sonraki dönemlerde Mâlikî fakihlerince yazılmış fıkıh usûlü eserlerinde İbnü'l-Kâsım'ın usûlü hakkında birtakım izahlara rastlanabilmektedir. Yakınlarda neşredilmiş olan Ebû Ubeyd Kasım b. Halef el-Cübeyrî'ye (ö. 378/988) ait *et-Tavassut beyne Mâlik ve İbni'l-Kâsım fîmâ ihtelefâ fîhî min mesâili'l-Müdevvene* (nşr. el-Hasen Hamdûşî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007) isimli eserde Mâlik ve İbnü'l-Kâsım'ın dayandıkları delillere değinilmekte, ancak metodolojik izahlara yer verilmemektedir (s. 233). Alevî, bu boşluğu doldurmak amacıyla, furû-ı fıkıh örneklerinden hareketle, İbnü'l-Kâsım'ın fıkıh usûlü anlayışını ortaya koymaya çalışır; Kur'an, sünnet, kıyas, amel-i ehl-i Medine, örf-âdet, sahâbî kavli, istihsan, sedd-i zerâi, maslahat-ı mürsele, müraât-ı hilâf şeklinde sıraladığı delillere dayanarak İbnü'l-Kâsım'ın hükümlerine dair örnekler verir (s.235-347). Alevî'nin örneklere dayanarak yaptığı bu çıkarımları, İmam Mâlik'in usûlüne dair verilerle ve klasik Mâlikî fıkıh usûlü eserlerindeki edille-i şeriyye anlayışıyla mukayese etmemesi önemli bir eksikliktir.

"İstiklâlü İbni'l-Kâsım bi'l-ictihâd fi'l-Müdevvene ve hilâfühû li Mâlik ve devruhu'l-bâriz fî rivâyeti'l-hadîs" başlıklı beşinci ve son bölüm (s. 349-493) İbnü'l-Kâsım'ın müstakil ictihatları, İmam Mâlik'e muhalefetleri ve hadis rivayetindeki yeri hakkındadır. Önce İbnü'l-Kâsım'ın Mâlik'e muhalif ictihatlarını ele alan yazar, bazı Mâlikî âlimlerin bu iki isim arasında sadece dört meselede ihtilâf bulunduğu yönündeki ifadelerine karşı çıkmakta ve *Müdevvene*'de birçok meselede İbnü'l-Kâsım'ın imamına muhalif ictihatlarda bulunduğunu ortaya koymaktadır (s. 362-366). İhtilâfın dinamikleri ve mezhepte algılanış tarzı, sonraki fakihlerin ihtilâflı meselelerdeki tavrı gibi konularda genel bir değerlendirmede bulunmayan yazar, sıraladığı örnek meselelerde tek tek ihtilâf sebeplerine değinmekte ve *Müdevvene* şârihleri ile diğer bazı Mâlikî âlimlerin ilgili meseleler hakkındaki değerlendirmelerini aktarmaktadır (s. 366-455).

Bu bölümün, İbnü'l-Kâsım'ın müstakil ictihatlarının ele alındığı ikinci kısmında yazarın İbnü'l-Kâsım'ı bir müctehit olarak konumlandırmakta zorlandığı görülmektedir. Onun müstakil ictihatlarını incelerken aynı zamanda hem mukallit hem de müctehit olduğunu söylemesi tutarlı bir açıklama

değildir (s. 461). Yukarıdaki bölümlerde İbnü'l-Kâsım'ı "müntesib müctehid" olarak nitelerken, İmam Mâlik'in görüşlerini benimsediği yerlerde onun "mukallidi" olduğunu söylemesi de isabetli değildir. İbnü'l-Kâsım, yazarın verdiği bir misalde de olduğu üzere (s. 460), İmam Mâlik'e müntesip bir fakih olarak onun görüş bildirdiği meselelerin bir kısmında kendisiyle aynı görüşü paylaşmakla birlikte, birçok meselede İmam Mâlik'in görüşüne muhalefet etmektedir. Dolayısıyla İmam Mâlik ile aynı görüşte olduğu, onun görüşünü kendi görüşü olarak da aktardığı meselelerde İbnü'l-Kâsım'ın tavrını "taklid" olarak nitelemek doğru değildir. Yazar, İbnü'l-Kâsım'ın *Müdevvene*'de 755 meselede müstakil, 228 meselede mezhebin usûlüne dayanarak ictihatta bulunduğu, 418 meselede İmam Mâlik'i taklit ettiği ve 73 meselede ise İmam Mâlik'e muhalif ictihat ortaya koyduğu tespitinde bulunmaktadır (s. 462).

İbnü'l-Kâsım hakkındaki bu çalışmanın, Ebû Zehre gibi müelliflerin mezhep imamları hakkında yaptıkları müstakil çalışmalardan sonra birinci nesil müntesip fakihler hakkındaki çalışmalar arasında önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Eser *Müdevvene* ile sınırlandırılmış ve Mâlikî mezhebinin diğer ilk dönem kaynakları incelenmemiştir. Bir tez çalışması için böyle bir sınırlandırmanın mâkul olduğu söylenebilirse de, sonuçta İbnü'l-Kâsım'ın Mâlikî mezhebindeki yerini tespit noktasında birtakım zorluklar ortaya çıkardığı ve bu yüzden yazarın İbnü'l-Kâsım'ı konumlandırmakta çok başarılı olamadığı görülmektedir. Muhammed Nebil Ganâim'in Müzenî'nin Şâfiî mezhebindeki konumuna dair çalışması (*el-Müzenî ve eseruhû fi'l-fıkhi'ş-Şâfiî*, Kahire: Dâru'l-hidâye, 1998) ile ed-Desûkî'nin Muhammed eş-Şeybânî hakkındaki çalışmasının (*el-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî ve eseruhû fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Devha: Dâru's-sekâfe, 1987) ardından Alevî'nin Mâlikî mezhebinin önemli simalarından İbnü'l-Kâsım hakkındaki bu çalışması, ileri araştırmalar için önemli bir hareket noktası sayılabilir.

Nail Okuyucu*

Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı

Mustafa Karagöz

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010. 352 sayfa.

Bir metnin anlaşılmasının ilk şartı dilinin bilinmesidir. Bunun bilincinde olan müslümanlar, başlangıçtan beri Kur'an'ın nâzil olduğu dil hakkında

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi.